

Р/ 84(2=411.2)6-4
Л49 Л492

М.Ю. ЛЕРМОНТОВ

БЭЛА

ОБЛНАЦИЗДАТ • 1950

142547

Xp.

PI
Л 49

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ.

БЭЛА

142547 ✓
кр. 0
0 ✓

Алтай тилге И. П. Кучаяк көчүргөн

Горно-Алт. областная
БИБЛИОТЕКА.

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ

1950

84(2=411.2)52-4
Λ 492

5-ΛM10-6

Мен Тифлистен солыңгы аттарла атандым. Мениң кичинекей абрачагымнын кожы бир кичинекей чемодан болды, же ол до Грузия керегинде јолдо бичиген чаазындарла кабортозына јетире ыктап салган болгон. Слердин ырызыгарга олардын көп сабазы табылбай калган, же мениң ырызыма чемодан бүткүл арткан.

Качан мен Койшаурский Долинага једеримде, бажы карлу туунын ары јаны јаар күн јажынып бараатты. Түн киргелекте Койшаурский Тууга једерге, осетин-унаачы амыры јоктон аттарды мендедиң, бар-јок үвеле кожондоп отурды. Бу өзөк кандый јараш! Айландыра каскак туулар, үстинде јергелей турган чинараларлу¹⁾ ла јажыл мандыкла кееркелген кыскалым таштар, аккан суу јолдоп койгон сары каскактар, өрө бийикте алтын бөлјүдий карлар, өзөк ичинде, јабыста, Арагва деп суу бүрүнкүй кара капчалдан табыш-талду чыгара аккан ады јок суучакла бирвигиң, ойөги јалтырап барааткан јылан чылап, мөңүн учуктый чөйлип бараатты.

Койшаурский Туунын эдегине једеле, бис духаннын²⁾ јанына токтоп турдыбыс. Мында јирме кирези грузиндер ле горецтер чуркуражып турдылар; олардон ыраак эмес кошту төөлөр конорго токтогон эмтир. Бу каргышту тууга мениң абрачагымды чыгара тартарга, мен букалар јалдап алар учурлу болгом, мениң учун дезе, күс ой, јол тожон, —бу туу өрө чыгатаң јолдын узуны эки беристе кире болгон.

Арга јокто мен алты бука ла бир кезек осетиндерди јалдап алдым. Олардын бирүзи мениң чемоданымды ийинине салып алды, арткандары јүкле кыйгыларыла букаларга болуштылар.

Мениң абрачагымнын кийининде чога салган кошту абраны төрт бука немеге бодобой тургандый, јенил тарткылап келеетти. Оны көрөлө, алаң кайкадым. Мөңүнле чүмде-

1) Чинара—јылу јерде өзөтөн, јаан айры јалбыракту агаш.

2) Духан—курсақ ичер јер.

ген кабардинский кангазын твштенгенче абраныг ээзи кийинде келетти. Овын кийгени эполет жок офицерский сюртук ле осетинский желбер бөрүк болды. Ол бежен ле јашту деп билдирди; Кавказтын ары јанывын күнине үренип калганын тотко күйген јүзи керелеп турды, өйи јетпей буурайа берген сагалы онын омок кеберине ле јардак базыдына келишпей турды. Мен јууктап базып келеле, бажым энип уткудым; ол унчукпай каруун береле, оозынаг ышты буркурадып ийди.

— Бис слерле јолдоштор ошкош?

Ол унчукпай, база такып бажын энип, карузын берди.

— Слер, байла, Ставропольго барып јадыгар?

— Чын, ондый... казнаныг кожыла бараадым.

— Слер меге мындый керекти јартап айдып беригер: слердин уур кошту абрагарды төрт бука немеге бодобой апарып јадарда, ненин учун менин куру абрачагымды бу осетиндердин болужыла алты бука јүкле арайдан ичкери-ледип јат?

Ол күлүмзиренеле, мени шиндеп көрди.

— Слер Кавказка келгеннен бейин, байла, удабаганаар?

— Јыл кирези ле болгон.—деп, мен карузын бердим.

Ол экинчи катап күлүмзиренди.

— Не болды?

— Јок, тегивеле! Бу азиаттар коркушту кулугурлар! Олор кыйгыла болужып туру деп, слер сананып тураар ба? Букалар олордын тилин ондоп јат; слер тургузала јирме де буканы јегип алзагар, качан олор бойларынын тилиле кыйгырган кийинде, букалар јеривенг кыймык та этпестер... Кайкамчылу мекечилер! Је олордон нени аларын?.. Ары-бери јорук јүрген улустардан акча сыйрып алар күүндү... Кулугурларга өйивенг өткүре тап бергендер! Көрөригер, олор слерден кабак аракыга акча алар. Мен олордын кылык-јанын билерим, олор мени мекеlep болбос.

— Слер мында служить эдип турганыгар удай берди бе?

— Мен мында Алексей Петрович¹⁾ мында болгонынан бейин турум,—деп, канкайып алып каруун берди.—Качан ол Ливияга келерде, мен подпоручик болгом, ол турар ту-жында горецтерге удурлашкан керектер учун менин јамым өки катап бийиктей берген.

— Слер эмди не болуп турыгар?..

¹⁾ Ермолов Алексей Петрович—генерал. 1817 жылдан 1827 жылга јетип Грузиянын „главнокомандующийи“ болгон.

— Мен эмди үчинчи линейный багальондо¹⁾. Слер кайда тураар?..

Мен ого айдып бердим.

Онойдо куучыя божоды, бис ол ло аайынча коштой унчукпай барааттыбыс. Кырдын бажында кар жатканча өмтир. Күн ажа бергенде, түштүк талада болуп турган аайынча түштин кийиннен кенетийин түн кире берди; же, кардын жаркынына шылтай, улам ла сайын бийиктеп жаткан жолды бис танып турдыбыс, алдындагызына көрө жол бу тужында жүргери болды. Чемоданды абрачка сала, булаарды аттарла солызын деп жакардым, бойым калганчы катап кайра болуп, өзөк жаар көрдим, — капчалдардан чыккан туман өзөкти туй бөктөөрдө, өзөк ичинен бир де табыш бистин кулагыбыска жетпей турды. Осетиндер табыштанып, мени курчай турала, кабак аракыга акча сурап турдылар; штабс-капитан ологго кизирт эдерде, көрөргө дө жеткелекте, олор туш башка жүре бердилер.

— Олор ондый албаты! Орустап калаштын ады да адап билбестер, „офицер, аракыга акча бер!“ — деп айдарга үренгилеп алгандар. Же татарлар былардан артык: олор аракы ичпей жадылар.

Станцияга жетире бир ле беристе кирези артты. Айландыра тым болды, томоноктын учуп бараатканын онын табыжынан билип алгадый болгон. Сол жанында терен капчал карарып жатты, көрүнгөн капчалдын ары жанында биске удуга туулардын көк баштары кара жиктерле жолдонып, канча кат карла бүркелип, тандактын калганчы жаркыныла жарыдылып, агалтырым теңериге удуга көрүнүп турды. Карара берген теңериде анда-мында жылдыстар көрүнгиледи, невин де учун, бистин түндүк талага көрө, мындагы жылдыстар бийик көрүнөт деп, мен кайкап көрдим. Жолдын эки жанында жылым кара таштар турды; кардын ортозынан каа-жаа көрүнгөн жыраалардын кургак жалбырактары бирүзи де кыймыктанбай турды, ар-бүткөн терен уйкуда жадарда, арыган почтовый тройканын бышкырганын ла орус күзүннин кеми жок шыныраганын угарга сүүнчүлү болгон.

— Эртең кайкамчыкту жакшы күн болор! — деп, мен айттым. Штабс-капитан карузына бир де сөс айтпай, бистин алдыбыста турган бийик туу жаар сабарыла уулады.

— Ондо не? — деп, мен сурадым.

1) Линейный черү — границала турган черү.

— Гуд-Гора деп туу.

— Же, ондо не болды?

— Онын бажы булуттанып турганын көрзөгөр.

Чындап та, Гуд-Гора булуттанып турды; туураларында жаан эмес булуттар жылыжып турды, туунын чыккө бажында кап-кара булут карануй теңеринин түбинде аныланып көрүнип турды.

Почтовый станцияны, күрелей турган саклялардын¹⁾ жабынтызын танып турдыбыс, бистин алдыбыста оттор жалтырап көрүнө берди. Качан чыкту, соок салкын согордо, капчалдын ичи күүлөп, электен себегендий жагмыр жаай берген. Мен буркамды²⁾ жабынып ла аларымда, кар жааган. Мен быйанду күүнимди жажырбай, штабс-капитан жаар көрдүм...

— Биске мында конорго келижетен эмтир, мындый жотковдо боочыны ажыл болбозын—деп ол ачурканып айтты. Не? Крестовойдо көчкө болды ба?—деп, ол унаачыдан сурады.

— Жок, болбогон, господин, кардын көби сүрекей—деп, осетин унаачы карузын берди.

Жорук жүргөндөргө станцияда конор комната жок болгон учун биске ышту сакляда жер бердилер. Бойымнын жолдожымды мөвлө кожо бир стакан чай ичерге кычырдым. Кавказла жорук жүргөмдө мөвин сок жанис соодым болуп турган чой чөйгөвди бу жорукта кожо алып жүргөм.

Сакляны бир келтегейиле ташка жапшырып салган; онын эжигинин алдында үч жылжыракай тепкиш болды. Эжиктен кармадап киреле, уйга табардым (кулдардын жадар жеринин ордына бу албаты мал тудатан эмтир). Мен барар жеримди ондобой турдым: мында койлор мааражат, толыкта ийт ырыканат. Мөвин ырызыма тууразынан өчөмк от жалтырт эдерде, меге сүрекей жаан болуш болды, мен эжик кеберлү уйт таап алдым. Мында ажарып жылбиркеп көргөдий неме-лер көп болды: жабынтызын эки столмоло тиргеп койгон жаан саклянын ичинде улус толо болды. Саклянын тал ортозында одурган оттын ыжын тундүгинен салкын ойто кийди-ре согордо, жык ла толгон ышка мен узаак неме көрүп болбодым; оттын айагында эки эмеген, көп тоолу балдар ла каткак чырайлу грузия ончолоры жыртык-самтар кийимдү отурдылар. Оскө арга жок болордо, бис от айагына отурала,

1) Сакля—Кавказта жүртаган улустын журты.

2) Бурка—жабынып жүрөп кийистен; ол эмеге чекпеннен эткен жеңи жоктон.

канзаларыбыска танкы азып, тартып отурганча, чөйгөнбис уткулду бортылдап кайнай берди.

— Ырызы жок албаты!—деп, бисти алаатып аякптап отурган кирлү айыл ээлери жаар улап, мен штабс-капитанга айттым.

— Эң өткүрө санаазы жок албаты!—деп, ол каруун берди.— Слер бүүдеригер бе? Бир де неме эдип билбестер, кандый да уредүни ондобостор! Бистин кабардынецтерди ол эмезе чечендерди алар болзо, кийими жок, тонокчылар да болзо, калдамыр сүмөлү албаты, бу албатыда мылтыкка да кууни жок: бирүзинен де онду бычак та көрбөзүн. Чындыкка осетиндердин бойы!

— Чечен жеринде слер узаак болдыгар ба?

— Мен ондо он жыл кирези шибееде тургам, Каменный Брод деп жерде, билеригер бе ондый жерди?

— Угуп жүргем.

— Баш-кезечилер бистин куунибиске тийген; эмди, кудайга алкыш, рожожый бергендер, ошон башка шибееден жүс ле алтам ыразаң, качан ок желбер эрлик сакып отурар, эмеш ле аярыбай калзаң—чалмадап алар ол эмезе жткеше ок тийер! Эрлү ок бүткендер!...

— Слерле, байла, көп кайкамчылу керектер болгон болор?—деп, мен жылбиркегениме чыдабай сурадым.

—Канайып болбозыв! Болгон.

Бу өйдө ол сол азу сагалын толгоп, бажын энейтип санаа берди. Мен ошонг кандый-бир керек болгонун угарга албадандым,—мындый санаа кажыла жорыкчыда ла бичип турган улустарда текши болотон. Куучын ортозында чай кайнай берди, мен чемоданнан эки стакан алала, чайдан уруп, бирүзин онын алдына тургузып бердим. Ол чайды бир ууртайла, бойыла куучындашкан чылап: „эйе, болгон!“ — деп, айтты. Онын онойып айтканы меге жаан ижемчи болды. Кавказга узак өйгө журтап жаткан улус куучындаарын ла эрмектежетенин сүүйтен деп мен билерим, ологро күргөн укканын айдарга ас келижет: кезикте ротала кожо бир беш жылдын туркувына турганча, ошон беш жылга „эзен“ деп бир де кижн айтпас (невин учун дезе, фельдфебель „эзен-амыр жүригер“ деп айдатан). Куучындажар солундар көп: айландыра кийик андый, жылбиркек албаты; жеткер күнүн сайын истец турат, кайкамчыкту учуралдар да болот, ол керектерди бисте ас бичип турулар деп, кыйалта жоктон килеерин!

— Менде Тифлистен алган ром бар, кожын ичедигер эмеш пе?—деп, коштой отурган жорукчыма айттым.

—Жок, күндүүм слерге, мен аракы ичпейтем.

—Невинг учун?

—Тегивенг ле тегив. Мен аракы ичпес деп сөзим айдыгам. Ис бир катап бойыстын ортобыста эмеш аракы ичип алганыбыс, онын кийининде дезе тревога болгон;—слер уксагар, мен ол тушта подпоручик болгом, Алексей Петрович сезип ийген, кийининде биске сүрекей једишкен: кудай оны кедери этсин, чугулдаганы сүрекей! Јук ле судка бербеген. Ондыйы да чын әмей база, кезикте бир јылдын туркунына бир де кижн көрбөй јүредин, је бу өйдө кабак аракы учураза—базылганын ол!

Онын айтканын угала, күүним јана берди.

—Је бу черкестер де болзо, кижинин сөбгүн тударда ол әмезе той тужыда бузадан (јетире турбаган аракыдан) ичип ле алза, согуш-кезиш баштала берер. Јууда турушпаган) князька айылдап јүреле, јүкле арайдан тыным алып чыккам.

—Ондый керек неден башталган?

—Бу мыны (канзазына танкыдан азала, тартып баштаган кийининде онон ары куучындай берди)—мыны көрөрөрдө, мен ол тушта роталу Терек суунын ары јанында шибееде тургам, онон беря удабас беш јыл болор. Бир катап, күскиде, азыкту транспорт келген: транспортто јирме беш ле јашту јиит офицер бар болгон. Ол бастыра офицерский кийимин кийгенче меге келеле, мени мында, шибееде, артсын деп јакару болгон деп, меге айтты. Ол ак чырайлу, коо, чичке сунду, кийген мундиры јап јаны болгоннан улам онын Кавказка келгени удабаганын мен билип ийдим. „Слерди бери Россиядан көчүрген бе?“—деп, сурадым.—„Чын, ондый, господин штабс-капитан“—деп каруун берди. Мен онын колланг тудала, айттым: „Мен сүрекей сүүнип турым. Слерге баштапкы тарыйын эрикчил болор... Је, бис слерле најылар болуп јүрерибис. Мени чүми јоктон, Максим Максимыч деп адагар—ого үзеери бу бастыра офицерский форма не керекту? меге келзегер, картуз бөрүктү келигер“. Ого квартира берген кийининде ол шибееде јуртай берген.

—Онын ады кем болгон?—деп, мен Максим Максимычтан сурадым.

—Онын ады... Григорий Александрович Печорин болгон. Јакшынак ок уул болгонын мен слерге керелеп турым; је кылык јангы сан башка ок болгон. Темдектезе, јанмыр да, соок то болзо, кере тужинеле андап јүрер; кожо јүрген

¹⁾ Јууда турушпаган—орус албатыла јуулашпаган князь (каан).

улус соокко тонуп, арып келер,—ол бир де алдырышпас. Кезик аразында үйде де отурганда, бир кичинек ээзин де соккондо, соокко алдырдым деп айдар; көзнөктин ставини калт эткенде, чочыйла кугара берер; менин көзимче ле жагыскаан какайлар андап жүрген; кезикте бир канча частардын туркунына онын бир де сөс укпазын, же, качан куучынды баштап ла алза, каткыга ичинг сыстай берер... Ондый, кылык-жаны башка кижиге болгон, байла, бойы бай да кижиге болор: жүзүн-жүкпүр баалу немелер ондо канча кире көп болгон!..

—Ол слерле кожо узак турды ба?—деп, мен база такы сурадым.

—Бир жыл кирези. Же бу жыл менин санаамда узакка артып калды; меге ол көп шакпырт эткен, же бойы билзин, ондыйын адабас та керек! Же ондый улус бар ине, жүрүминде кандыйла кайкамчыкту немелер болор учурлу деп олардын салымында бичип салгандый!

—Кайкамчыкту?—деп мен ого чайдан уруп, жылбиркеген айтастын айттым.

—Мен слерге куучындап берерим. Шибееден алты беристе кире жерде орус албатыла жуулашпаган бир князь журтап жаткан. Онын бир он беш жашту уулчагы биске келип амтажыган: күнүн ле сайын бүгүн бир неме керек, эртен база бир неме керек деп келер. Бис Григорий Александровичле экү оны эркеледип амтажытканыбыс. Бойы кандый чындык бүткен баш-кезеечи, не ле керекке сан башка чыйрак: жерде жаткан бөрүктү де ман бажында једип алар, мылтык та адарга коркушту. Онын жагыс жаманы—акчага ла коркушту күүнзек болгон эди. Азамат адазынын малынан бир эчки уурдап экелзе, Григорий Александрович ого он салковой берерим деп кокурлап айтты, слер не болгон деп бодоп турыгар? Экинчи ле түнде эчкини мүүзиеген тутканча јеткен. Качан бис оны шоотконыбыста, онын көзи кандалып, колы капшайла кинжалдыг сабынан тудар. „Эй, Азамат, сенин бажын бүдүн артпас—сенин бажыга јаман болор!“—деп, мен айдатам.

Бир катап карыган князь бойы келип, бисти тойго кычырган: ол јаан кызын кижиге берип турган, бис князьла кунактар¹⁾ болгоныбыс: ол татарин де болгон болзо, барбаска јарабас болгон. Атаандыбыс. Бисти аулда көп ийттер ун алыжып ургилеп уткудылар. Үй улустар бисти көрөлө, ја-

¹⁾ Кунак—најы.

жынып турдылар; бистин аяктап көргөн үй улустун чырайлари жараш эмес болды. „Мен черкешенкалар керегинде бапка санаалу болгом“, — деп, Григорий Александрович меге айтты. — „Сагып алыгар!“ — деп, мен күлүмзиренип карузын бердим. Менин санаамда өскө неме болгон.

Князьтын саклязында сүрекей көп улус жуулган. Азиаттардын жаңы ондый, тойго туштаган ла улустарды кычыратан. Бисти сүреен жакшы уткуйла, кунацкий кыпка баштап авардылар. Кандый бир учуралдан чеберленип, бистин аттарды кайда апарып буулаганын көрөргө, мен ундубадым.

— Олор тойды канайда байрамдайт? — деп, мен штабс-капитаннан сурадым.

— Бир де чүми жоктон! Озо баштап мулла Кораннан вени де кычырап; онын кийининде жаңы айылду болгондорды ла олордын төрөбндөрүн сыйлагылаар; аш курсак ичип, буза деп аракызын ичкилеер; онын кийининде жарыш (джигитовка) башталар, кажыла тойдо кандый бир кирлү, ыртык кийимдү, аксак жаман атту кижн жүзүн-жүкпүр куулгазындалып, ат үстине ийиктелип, тойдо болгон улусты каткыртып турар; карануй кире берзе, кунацкий кыпта ойын, бистин тилле жартап айтса, бал башталып жат. Кандый бир жокту карыган апшыяк үч кылду немени калырадып отурар... онын адын ундуп салдым... же, тыш кеберивен бистин топшуурга түней. Жаит кыстар ла уулдар удур көрүжип жергелей тургылап алала, алакандарын чабыштырып, кожондоп турадылар. Ортозына бир уул ла бир кыс чыгала, бойы бойына чөйбө тартып стихтер айтканда, өскөлөрн жөмөжип чөйбө турадылар. Бис Печоринле экү күндүлү жерде отурганыбыс, мынын кийининде айыл өззинин бир он алты жашту кызычагы ого жууктап келеле, кожондогон... келиштире канайда айдайын?... мактаганына ла укташ эди.

— Онын кожоганын сөстөрн санаарга кирбейт пе?

— Мындыл ла болгон ошкош эди: „Бистин жаит джигиттер сүрлү, кийген кийими мөнгүнле чүмделген де болзо, орус офицер олордон сүрлү, кийген кийими алтынла чүмделген. Джигиттердин ортозында ол коо теректий турат, же бистин садта ол өзүп, чечектеери жок“. Печорин туруп, колын мандайына ла жүрегине жаба тудуп, ого өнөйип бажырды, онын кийининде айтканымды ого көчүрүп беригер деп сурады, олордын тилин жакшы билетем учун онын айткан карузын көчүрүп бердим.

Качан кыс бистен ырай берерде, мен Григорий Алек-

«Сандровичтин кулагына шыбыштанып ийдим: „көрдин бе, кандый эмтир?“

— Айдары жок жараш!—деп каруун береле, —онын ады кем?—деп сураарда— „Овын ады Бэла“—деп, айдып бердим.

Ол чып ла чын жараш болгон: бийик коо сынду, туу текезиянын көзиндий кара көстөри кижинин көксин өткүрө көрүп турар. Печорин санаазына олжолодып, онын көзин албай отурды, ол до көп катап кабак алдынан Печорин жаар көрүп турды. Жараш княжнаны жагыс та Печорин аяктап көрүп отурбады: оны толукта отурган кижини эки көзинин оды суркурап, ширтеп отурды. Мен аярып көрүп отурала, азыйда меге таныш болгон Казбичти тандым. Билеригер бе, оны жууда турушкан да турушпаган да деп айдарга келишпеген. Ол кандый бир керектерге киришпеген де болзо, ого сезингедий көп шылтактар бар болгон. Ол бистин шибееге келип, жеңил баала койлор до садып туратан, качанда узак садышпайтан: сураган баазын оны өлтүрзөг де түжүрбес. Кубань ары жагына абректерле¹⁾ жүрөргө сүйүтөн деп айдыжатардар: чындап та айтса, чырай-кеби кижини тоночыга келижип турган: кичинекей сынду, каткак, таларкак... Эпчили кандый, эпчили сырагайла көрмөстий болгон! Мылтык-жепселин мөнүнле чүмдөп жазаган, бойы качанда жырткы, жамачылап салган бешметтү жүрөтөн. Минген ады бастыра Кабардада макталатан, —чып ла чын, бу аттан эртык немени сананып та тапагадый болгон. Атка мивер улустын бастыразынын ичтери тегин күйгөн эмес, канча ла катап урдап та аларга санангандар, же ондый учурал келишпеген. Ол атты мен эмди де көрүп тургандыйым: биги кара килиндий, чачке буттарлу, көстөри Бэланын да көстөринең коомой эмес; күчи кандый болгон! 50 де беристеге мантат; ээзине үрөнгени, ийт чилеп, ээчип жүрөр, керек десе, үнин де танытат! Ол оны качан да буулабайтан. Ондый жаңду мал болгон!..

Бу өңирде Казбич, алдындагы өйлөргө көрө, кунукчыл болгон, бешмединин алдында куйагын кийип алганын мен көрүп ийдим. Куйакты тегинен тегин кийген эмес, —деп мен санандым: —ол, байла, нени-нени шүүнип алган болор.

Саклянын ичинде тынарга уур боло берерде, мен ару кейле тынып аларга тышкары чыктым. Түн тууларды бөктөй берди, капчалдардын ичинде туман жылыжып турды.

Аттарда өлбөг бар ба—деп көрөргө, аттар турган таскак-

¹⁾ Абрек—Кавказтын тууларында журтаган шокчыл-карачы улус.

тын алдына кире базар деп санаама кирди, сергелен болгону база да артык болбос учурлу: менин адым база талдама ат болгон, аттан көзүн албай:—якши тхе, чек якши¹⁾—деп, жаңыс кабардивец айткан эмес.

Чеденди кууй басып барадарымда, кенетейин улустын үндери угулды, бирүзүм мен тургузала танып ийдим: ол айыл өзүзүнүн Азамат деп кулугур уулы болгон, экинчиси чөйбө айдып, арайын куучындап турды. „Олор мында не керегивде куучындажат?—деп мен санандым,—менин адым керегивде эмеш пе?“ Чеденнин жаңына отура тўжеле, тындай бердим, бир де сөсти өткүрбей угуп аларга албаданып отурдым. Кезик аразында саклядан угулган кожоннын ла куучыннын табыжы менин жылбиркеп угуп турган куучынды угарга арга бербей турган.

— Казбич, сенин минген адым жакшынак ат! Айылдың өөзи мен болгом болзом, үч жүс беелү бир айгыр мал бар болгон болзо, кабортозын сенин жүгүрүгүн учун берер эдим!—деп, Азамат айдып турды.

„Ээ, Казбич өмтүр!“—деп сананала, кийген куйагын эске алындым.

— Овдый атты бастыра Кабардадан таап болбозын—деп, бир кезек унчуклай турала, Казбич айтты.— Бир катап, Терек суунын ары жагында, мындай керек болгон: бис аб-ректерле кожо орустардын малын блаап айдап экелерге барганыбис; же ырыс болбогон, бис туш башка таркай бергенибис. Менин кийинимче төрт казак сүрүшкөв, меге гяурлардын²⁾ үни угулып келген, алдымда дезе агаш турган. Тынымды Аллахка³⁾ береле, бойым ээрдин кажына жаба энчейип жадала, качанда камчы тийбеген адымды баштапкы катап камчыла согуп чугулдавдырдым. Адым агаштардын ортозыла куш чылап учуп ийди; курч тегенектер менин кийген кийимимди жытып, карагачтын кургак будактары жүзиме согуп турды. Менин адым төңөштөрди ажыра калып, төжиле жырааны жайа согуп бараатты. Атты агаштын күрезинде таштайла, бойым агаш аразына кире берген болзом, артык болор эди, же атла айрылыжарга меге сүрекей ачу болгон. Атты таштабаганым меге ырыс болды. Менин бажымнын үстинче бир канча октор сыгырыжып өткөн, аттан тўжеле, менин изимле келееткен казактардын үнде-

1) Якши тхе, чек якши—ат жакшы, сүрөөн жакшы дегени.

2) Гяур—ийт, мусульмандар башка жаңдуларды шоодып адаганы.

3) Аллах—кудай.

ри жарт угулып турган... Кенетийин менин жолымда жаан жуука жатты; минген адым алаңзый береле—калып ийди. Жууканын ары жарадынан аттын кийин буттары жастыгарда, ол алын буттарыла илинип калды. Мен тискинди таштайла, жууканы төмөн тоолоно бердим; жыгылганым адымга арга болды: ол жуукадан чыгара калды. Бу мыны ончозын казактар көрөлө, бирүзи де мени бедиреерге жууканын ичине түшпеди: олор мени өлгөн болор деп бодогон болор, менин адымды тудуп аларга тургандарын мен угуп отурдым. Жүрегиме кан шаала берди, мен жууканы кууй койу өлөннинг ортозыла жылып барала—көрзөм: койу агаш божой бертир, бир кезек казактар акка чыгып келдилер, бу ок өйдө олорго удур менин Каракөзим чыга конды, ончолоры атты ээчий тал табышту бардылар, олор атты сүрекей узаак сүрүштилер, олордын бирүзи атты бир-эки катап арайдан ла чалмадап албады; оны көргөн бойым тырлажып, көзим көрбөзүн деп жумала, мүргүй бердим. Бир кезек болгон кийининде—көрзөм: менин Каракөзим жайым салкынды, куйругу жайылып, учуп келеетти, гяурлар десе арып калган аттарына мингенче, ээчий-деечий барааткандары ыраак чөлдө көрүнди. Валлах!¹⁾ бу чын, чындык болгон керек! Мен тун ортозы өткөнчө жууканын ичинде отургам. Сен не деп бодоп турун, Азамат? Кенетийин карачкыда угуп отурзам жууканын жарадында ат тибиреде маятап, бышкырып, жерди чапчып, киштеп турды; менин Каракөзимнин үнин танып ийдим, ол менин чындык нажым болгон!.. Ол өйдөн бери бис айрылышпадыбыс.

Ол адынын килег мойынын алаканыла таптап, жүзүн-жүүр эрке аттарла адап турганы угулуп турды.

— Менде бир мун беелүү бир айгыр мал бар болгон болзо, сенин Каракөзинин учун бастыразын берер эдим—деп, Азаматтын айтканы угулды.

— Иок,²⁾ керк жок,—деп үнин кубултпай, Казбич каруун берди.

— Уксан, Казбич, сен быйанзак кижги, жалтанбас джигит, менин адам орустардан коркуп, мени тууларга божотпойт; меге бойыннын адымды берип ийзен, мен сеге нени ле керектезен, ончозын бүдүрерим, адамнын эн ле артык мылтыгын ол эмезе үлдүзүн урдап берерим—онын үлдүзи чындык гурда³⁾ мүүзүн колго тийгиссенде, бойы этке кире

¹⁾ Валлах—Аллах ла чертенип турум.

²⁾ Иок—жок.

³⁾ Гурда—эн жакшы үлдү.

берер; куйагы кандый, сенин куйагың ошкош, бир де алдырышпас—деп, Азамат жапсып айтты.

Казбич унчукпады.

— Качан баштапкы ла катап сенин адынды көрөрүмде,—деп ошон ары Азамат жайнады:—качан ол сениң алдында эбирилип, тумчугуңны уйтерин бултыйтып, калып латуйкактарыңнын алдынан таштың оодыктары чачылып турарда, мениң сагыжым кандыйда жарты жок кубула берди, оло өйдөг бери өңчө немедег күүним жана берди: адамнын эг чыйрак аттарын да жаратпайдым, ологго минеле көрүңерге де уялаларым; кунукканымнан кере түжине кайа-таштам да түшпейдим, менин санаама жаңысла сенин килиндий кара, сайгак базытту, каскактый коо сынду адын эбелет; ол бойынын омок көстөриле мени көстөп, неме айдарга тургандый. Казбич, сен оны меге сатпазан, мен өлөрүм!—деп, Азамат үнү тыркырап айтты.

Ол ыйлай берген деп меге угулды: Азамат аайы-бажы жок өчбш бала деп айдар керек, кичинекте де оны неле де ыйладып болбойтон.

Онын ыйлаганына каткы аайлу кару угулды.

— Мени ук!—деп Азамат катуу айтты:—көрүп турун ба, мен неви де болзо эдерим. Керек болзо, мен сеге өөмди де урдап берерим! Ол сүрекей бијечи! кожончызы кандый! алтынла чинмери көктөгөви—кайкамычулу! Турецкий падишахта¹⁾ да оңдый өмеген болбогон... Күүним бар ба? эртен, түнде, кара суу аккан капчалда сакып ал: оны табарып, мен өөмле экү коштой турган аулга барарыс—ол тушта ла сенин колында болор. Бэла сенин жүгүригине турбас па?

Казбич узак өйгө унчукпады, учу-учында, Азаматтын сурагына кару бербей, озогы кожонды, жүкле угулгандый эдип, кожондой берди:

Бистин аулдарда жараштар көп.

Көстөрүниң каразында жылдыстар күйет.

Олорды эрке сүүйтени, күйүңгедий салым;

Же жийттин жайымы оңон артык.

Алтынла төрт өмеген садып алар,

Жүгүрик аттын баазы да жок:

Ол чөлдөгү куйуннаг да артпас,

Нөкөрүн де таштабас.

Азамат оны жөптөнзин деп тегин жерге ыйлап, сүмелениш

¹⁾ Падишах—улуу каан, озогы турецкий султанды адаар ат.

чертенип турды; Казбич учу-учында чыдабай, онын куучынын токтодып ийди:

— Кедери бар, көк-тенок уулчак! Сен кандый бүдүжин-ле менин адыма минетен? Баштапкыла уч алтамда сен оной жыгылып, сүскевегинди ташка оодорын!

— Мени бе!—деп, Азамат чугулы бадышпай кыйгырган кийининде уулчактын кияжалынын мўзи куйакка тийгени угулды. Казбич күчтү колыла оны чеденге пиде саларда, өргөн чеден селендей берди. „Керек болотон туру!“—деп саванала, мен кажаланга кирип, аттарды сулуктайла, төр жанындагы чеденге јединип чыктым. Эки минуттын бажында саклянын ичинде аайы-бажы јок табыш башталды. Ондо мындый неме болгон: јыртылып калган бешметтү Азамат кирген ле бойыча Казбич мени бычактаарга сананган деди. Ончолоры туруп чыгала, мылтыктарын алгылады—онон ары керек баштала берди! Аайы-бажы јок кыйгы, табыш, мылтыктын табыжы чыкты, јанысла Казбич бу өйдө адына минип алган, оромнын ортозында, јелбис чилеп, үлдүзиле јанып, коруланyp турды. „Өскө кижинин тойында аракыдан јудетени коомой керек,—деп, мен Григорий Александровичти колынан тудала:—бис мынанг мендеп атанзабис артык болбос по?—деп айттым.

—Сагып алыгар, шакпырт неле токтоор.

—Коомой керекле божогой база, бу азиаттардын кылык-јаны ондый: бузадан јудуп алган улустын ортозында кезиш баштала берди!—Бис аттарыбыска мивип, јанып ийдибис.

— Казбич кайтты?—деп, мен чыдабай штабс-капитаннаг сурадым.

— Бу албатыга неме болор эмес!— стакандагы калганчы чайды ичип отурала,—качып јуре берген!—деп карузын берди.

— Шыркатпаган ба?—деп сурадым.

— А, кудаи билер оны! Товокчылардын тыны бек! Мен кезиктерин көзимле көргөм, темдектеп алар болзо, јыдала элгек чилеп, канча јерден шыркаткан да болзо, үлдүзин јанып тургылаар—Штабс-капитан бир кезек унчукпай отуруп, будыла јерге тебеле, онон ары куучындады:

—Бир керектин учун бойымнын јаманымды качанда таштабазым: менин тилимнен көрмөс тарткан чылап, шибееге келеле, чеденин ары јанына отурала укканымды Григорий Александровичке ончозын куучындап бергем; айтканымды угул, каткырып отурган, бойы десе кандый да керекти шүнип алган. Кандый сүмелү кижил!

— Кандый керек? Куучындап беригер.

— Өскө арга жок! куучындап баштаган кийинде, учына жетирер керек.

Төрт куннин бажында Азамат шибееге келди. Жүзүв-жүкпүр тамзыктап азырап турган учун, темиккен аайынча Григорий Александровичке келди. Мен база ондо болгом. Куучын аттар керегинде башталган, Печорин Казбичтин адын мактады: сүрекей омок то, жараш та, сырагайла кийик андый—онын сөстөринин аайынча болзо, бастыра телекейде ондый ат жок болгондой.

Татар уулчактын көстөри суркурай бергенин Печорин көрбөй тургандый болды; мен өскө куучын баштагамда, ол тудушла куучынды Казбичтин адына келиштирип турды. Бу керек Азамат келген ле сайын уулалып турар болды. Бир уч неде ле өткөн кийинде, сүүш керегинде романдарда бичылген чилеп, Азаматтын чырайы чыгып, куртап жүрү деп мен көрүп жүрдим. Кандый кайкамчылу неме?

Слер көрзөгөр, мен бу керектин учурын туку кийинде уккам. Григорий Александрович жаантайын ла аңдыганынан Азамат сууга да түшкөдий болгон. Печорин ого бир катап мынайда айдып ийди: „Ол ат сенин күүнине жараганын мен көрүп турум, Азамат, же атты, сен бойыннын житкенди көрбөй турган чылап, көрүп болбоzyn! Же, чынын айдып бер, ол атты сыйлап берген кижиге нени берер эдин?...“

— Нени ле керектезе, бастыразын берерим,— деп, Азамат карузын берди.

— Ондый болзо, мен оны сеге алып берерим, же жансы бир мындый учур болор... Оны бүдүрерим деп чертен...

—Чертенип турум... Сен база чертен!

— Жакшы! Чертенип турум, аттын ээзи сен болорун; же сен онын учун меге Бэла эженди берер учурлу: Каракос онын калымы болор. Толуш сеге астамду болор деп, мен иженип турум.

Азамат унчукпай отурды.

—Керексибей турун ба? Сенин күүвин! Мен сени эр кижиде деп бодогом, сен дезде бала эмтирин: сеге таң атка минип жүрерге эрте...

Азамат кызара берди. „А менин адам?“—деди.

—Ол качанда ары бери жорык жүрбөйт пе?

—Чындапта...

—Жөп пө?

—Жөп,—деп, кугара берген чырайлу Азамат шымыранып айтты.—Ат качан болор?

—Качан Казбич баштапкы ла катап бери келген ле тушта: ол он кирези кой экелер болгон; онын өскөзи—менин керегим. Көр, Азамат, меке жоктон болзын!

Олор ондый керек эткендер... чынын айтса, коомой керек! Онын кийининде мен оны Печоринге айткам, же ол меге айдып туратан: кийик андый черкешенка Печорин ош-кош өбөгөндү болзо ырысту болор, олордын жан'ыла кандыйда болзо, ол өбөгөни, Казбич кем? —шокчыл-карачы, оны кажы жерде бурулвар керек болгон. Мен онын карузына нени айткадый болгом? Слер бойыгар да шүүнип көрзөгөр... Же ол тушта олор не керегинде жөптөшкөндөрин мен билбегем. Бир катап Казбич келеле, мёд, кой керек эмеш деп сурады, эртен экелзин деп, мен оны jakыгам. „Азамат! эртен Каракөс менин колымда болор, бүгүнгү тунде Бэла мында болбозо, атты сен көрбөзинг де...“—деп, Григорий Александрович айтты.

—Jakшы!—деп, Азамат айдала, аул jaар жүре берди. Энирде Григорий Александрович мылтык-жепселин алганча шибеденг атана берди. Бу керекти канайда бүдүргендерин билбезим,—орой тунде олор экилези келгендер. Азаматтын ээрининг алын кажында жүзин чадрала орогон, колы-будын күлүп койгон үй кижиге жаткавын часовой көргөн.

—Ат кереги кандый болды?—деп, мен штабс-капитаннан сурадым.

—Эмдиле айдып берерим. Эртенгизинде Казбич онноу ажыра кой садарга экелген. Адын чеденнин жанына буулап койоло, меге келген; мен оны чайла күндүледим, менин учун дезде, ол шокчыл-карачы да болзо, меге кунак болгон.

Бис оныла андый-мынды керектер керегинде куучындажып отурдыбыс... Кеветийин көрзөм, Казбич чочуп, жүзи кубула береле—көзнөк jaар тап өтти. Көзнөк дезде, качашкан чылап, жол jaар эмес болды. — „Кайтты, не болды?“—дедим.

—Менин адым!.. адым!—деп, бастыра бойы калтырап, айтты.

Чын, мен ат тибиртин уккам: „ол кандый бир казак келген болор“—дедим.

—Жок! Орус jаман, jаман!—деп кыйгырып, кийик барс чылап эжик jaар жүгүрди. Эки ле казалайла, тышкары чыга конды; шибееинин өткүжинде турган часовой онын jолун

мылтыкла кезе алды; Казбич мылтыкты ажыра калыйла, жоло жүгүрө берди... Ыраакта тозын буркурап турды—ол жүгүрүк Каракоско минген Азамат барып жатты; Казбич жүгүрүк бажында мылтыгын кабынан чыгарала, адып ийди. Октын тийбегенин жарт билерге, бир минут кирези кыймыктанбай турды; онын кийининде чынтырып ийеле, мылтыгын ташка оодо соголо, жерге жаба жадып, кичү бала чылап, ыйлай берди... Шибееден келген улус оны күрелей турганын ол эзбей де турды; келген улустар жанына тургулап, куучындашкылап, ойто бардылар; экелип саткан койлорынын акказын коштой салып койзын деп, мен жакыдым—ол акчага тийбеди, көнкөрө жаткан бойы, өлгөн кижичилеп, кыймыктанбай жатты. Ол жаткан жеринен түн киргенче, түн өткөнчө турбаганына слер бүдеригер бе?..

Эртезинде шибееге келеле, урчынын адын айдып берзин деп, сурап турды. Азамат тискинин чечип, атты апарганын көргөн часовой жажырбай айдып берди. Онын адын уккан Казбич көзи суркурап, Азматтын адазы журтап жаткан аулга жүрө берген.

— Адазы канайтты?

— Керектин бастыра учуры да ол, оны Казбич таап болбогон: ол кайдаар да алты күнге жүрө берген, барбаган болзо, Азамат эжесин урдап экелер бедеи?

Качан адазы жанып келерде, кызы да, уулы да жок болды. Сүмелүзи коркушту уул: колго кирзе, бажы бүдүн арпазын сезип ийген. Ол ло өйдөгү ол табылбай калган: байла, абректерге кожулып, Теректин ол эмезе Кубаньнын ары жанында бажы базылган болор. Баш ла болзын!

Мега де база једишкен ле эди деп, жажырбай турым. Черкешенка Григорий Александровичте болгонун билген ле кийининде, эполеттеримди ле үлдүмди кийеле, ого келдим.

Ол баштапкы кыпта бир колын жастанып, экинчи колында өчүп калган канза тудунып, орында жатты; экинчи кыптын эжигин сомоктоп койгон болды, сомоктын үйдинде түлкүр көрүнбеди. Мен ончозын кирген тарыйын аярыгам... Мен јоткүрүп, каблуктарымла бозогоны токулдадып турдым,—је ол уктаачы кижичилеп болуп жатты.

— Господин прапорщик! Слер менин келгенимди көрбөй туругар ба?—деп, мен кезем айттым.

— Э-э, Максим Максимыч, эзендер! Тангы тартадаар өмөш пе?—деп, өрө турбай карузын берди.

— Јок былар! Мен Максим Максимыч эмезим: мен штабс-капитан.

— Түнейле: чай ичедеер эмеш пе? Мени кыйнап турган сагышты слер билген болзогор! Орынына јууктайла — мен ончозын билерим — дедим.

— Онызы јакшы: оны куучындаар күчим јок.

— Г. прапорщик, слердин эткен керек учун мен де карузына турарымнан маат јок...

— Је, болор! Мында кандый јеткер бар? Бис экү ончозын тең үлежедибис ине.

— Бу не кокыр? Шпагагарды бейин беригер!

— Митька, шпаганы бери экел!..

Митька шпаганы экелип берди. Мен керекти јан аайынча бүдүреле, онын орынына отуруп айттым: „Лаптап угала, бу керек коомой болгоны чын деп, јартын меге айдыгар, Григорий Александрович“.

— Немези коомой?

— Сен, Баланы экелгенин... Бу кулугур Азаматтын кылыгы ба?.. Јажырбай айт, — деп, мен ого айттым.

— Бәла менин күүнуме јарап турганда канайдар?

Мынын карузын не деп берейин?.. Мен торт арга јок боло бердим. Ондый да болзо, бир кезек увчукпай отурала, адазы оны некегедий болзо, ойто берип ийер керек деп айттым.

— Сыранайда бербес керек!

— Онын мындагызын, адазы түней ле билип алар.

— Кайдан билер оны?

Мен база ла айдар неме тападым... „Уксагар, Максим Максимыч, — деп Печорин өрө көдүрилеле айтты: — слер быйанзак кижинин, — бис кызын адазына берип ийзебис, ол оны бычактап салар, ол эмезе садып ийер. Керек бүдүп калган, бүткен керекти буспас керек; оны мында артызып салыгар, менин шпагамды дезе бойыгарда артызып алыгар...“

— Слер меге оны көргүзигер, — деп, мен сурадым.

— Ол бу эжиктин ары јанында; јагысла бүгүн мен оны көрөйин деп барганым калас болды: јуурканла бүркенип, көрбөй дө, куучындашпай да толыкта отуры: коркынчагы, кийик текедий. Бистин духанда иштеп турган үй кижинин јалдап алгам: ол татар тилин билер, Баланы менин эмегеним деп, санаазына эбелгенче үредер, ол менин, менен өскө кижинин качан да болбос, — деп, колыла столды јудуруктап, айтты. Мен онызыла база јөптөндим... Нени эдер деп

айдараар? Андый улус бар, олорло кыйалта јоктон јӱпси-
нерин.

— Овоҥ ары не болды?— деп, мен Максим Максимычтан сурадым:— Ол Бѣлавы ўредип алды ба, айса тӱрӱлин санап, кургап калды ба?— деп сурадым.

— Ороонын нениҥ учун санайтан? Аулдан кӱрӱнип турган туулар шибееден де кӱрӱнип турдылар,— олорго оноҥ ѳскӱ бир де неме керек јок. Ого узеери кувӱҥ ле сайын Григорий Александрович ого сый берип турган: баштапкы кувӱндерде сыйды унчукпайла ийде салып туратан, сыйды духаншица болуп турган ўй кижиге бергенде, онын тилавинг чечени чечилетен. Эх, кандый јакшы сыйлар! чоокыр бӱстияҥ ѳӱни учун ўй кижини нени этпес!.. Је, мынызын кедери эдер... Григорий Александрович оныла узак турушкан; керек ортозында ол татар тилге ўренген, Бѣла дезе бистияҥ тилди ондоор боло берген. Бир кичинектеҥ ого удура кӱрӱр боло берген, эҥ баштап кабак алдынан, онын кийининде кӱстияҥ тууразыла кӱрӱтӱн, јавтайын кувукканынан улам арайын бойынын кожондорын кожондойтон, коштой кыпта онын кожонгы угулганда, мениҥ јүрегим сыстай беретен. Бир учуралды мен качанда ундубазым: мен ѳдӱп барадала, олордын кӱзӱгинен кӱргӱм. Бѣла бажын салактадып, орында отурды, Григорий Александрович дезе онын јанында турды. „Уксан, мениҥ кӱӱркийим“— деп, ол айдып турды: „сен билеринг ине, эрте де болзо, кийининде де болзо, сен мениҥ болор учурлу— нениҥ учун сен мени кыйнап турун? Сен кандый бир чеченди сӱӱп турун эмеш пе? Ондый болзо, мен сени эмди ле айылыҥа јандырып ийерим“.— Бѣла билдирер-билдирбес селт эделе, бажын јайкады. — „Ол эмезе сен мени кӱрӱр кувӱниҥ јок по?“— деп ол оноҥ ары айдып турды.— Бѣла јаан ушкӱруп ийди.— „Ол эмезе, сениҥ јандаган јаныҥ мени сӱӱрге буудак болуп туру ба?“— Ол кугара берген унчукпай отурды.— „Мениҥ айтканыма бӱт, кандыйла укту албатынын кудайы јангыс, ол меге сени сӱӱрге арга берерде, меге јеткилинче кару берерге сеге веден улам буудак болотон?“— Бѣла онын јузин кезе ајыктап кӱрди, јангы шӱӱлтеге аланзыгандый болды, кӱстӱри онын бӱдӱнбей турганын ла чынын билерге кувӱнзегенин кӱргӱсти. Эки кӱмӱр чилеп, суркурап турган кӱстӱри кандый јараш!

— Мени уксан, эрке, кару Бѣлам! Мен сени канайда сӱӱп турганымды сен кӱрӱп турун; сени кӱкӱдип ойнodorго, мен нени де болзо берер эдим: мен сени ырысту болзын деп кувӱнзейдим; сен база ла кувукчыл болор болзон, мен

өлөрүм—деп Печорин айтты.—Айт, сен омок болорун ба? — Ол бир кезекке санаркай берди, бойынын кара көстөрүн Печориннен албай, эрке күлүмзиренеле, жөптөнүп, бажыла кекиди. Печорин онын колын тудуп алала, мени окшо деп сурады Бэла арайын коруланып айдып турды: „Керек жок, токтогор, керек жок“. Ол оны окшозын деп албадарда, ол ыйлай берди.—„Мен сенин олжоондо, сенин кулын, сен мени албан-күчлө дө окшодорун“—деп айдала, оной ары ыйлады.

Григорий Александрович бойун магдайына жүдуруктана-ла, коштой кыпка чыга берди. Мен ого кирип бардым; ол эки колын кучактанып алган, ары-бери басып жүрди. „Кайты, өрөкөн?—деп сураарымда:—„Уй кизи эмес, эрлик эмтир“—деп, карузын айтты. „Же мен слерге чын сөзүм айдып турум, ол менин болор“...—Мен бажым жайкадым. „Маргыжактар ба?“—деп айдала:—„Бир неделенин бажында!“ деерде, мен—„Жөп“—дедим. Бис колдорыбысты согуштырала, эки башка жүре бердибис.

Эртезинде, жүзүн-жүүр немелер садып аларга, ол Квзляр деп городко элчи ийди, элчинин экелген персидский бөстөрдүн тоозы да көп болды, бастыразын тоолоп то болбозын.

—Максим Максимыч, слер не деп бодоп турыгар!—азиаттардын жараш кыстары мындай жакшы сыйга суунбес эмеш пе?—деп ол айтты.— „Слер черкешенкаларды билбезигер,—деп мен айттым:—олор грузинкалардан ла Кавказтын ары жанынын татарларынан сыранай башка. Олордун кылык-жагы да сыранай башка, өзөрдө дө олордон аңгылу өскөн.“—Григорий Александрович күлүмзиренип, марштын мелодиязын сыгырды.

Менин айтканым чын болды: сый керектин кабортозын ла бүдүрди; Бэла бүдүмчек ле алдындагызынан эмеш кару боло берди; ондой болгонынан улам, Печорин калганчы керекти тузаланарга умзанды. Бир катап эртен тура адын ээртедиш, бойы черкесский кийимин кийип, мылтыгын алганча кирди. „Бэла! — деди — мен сени сууп турганымды сен билерин. Сен мени билип алзан, суур болорун деп, мен сени экелгем; мен жастыра эттим. Жакшы болзын! менин не ле бар жөөжөмүмүн ээзи бол; куунын бар болзо, ойто адана жан,—сен жайым кизи. Мен сенин алдында бурулу, онын учун бойымды кату карузына тургузар учурлу; жакшы болзын, мен барып жадым—кайдар? бойым да билбезим! Же октын эмезе үлдүнүн кийининен мен, байла, узак сүрүжүп жүрбес болорум: ол тушта мени эске алынып, менин

жаманымды ташта. — Ол кайра бурулала, жакшылажып бара-
га колын сунды. Бэла колын бербей, унчукпай отурды. Мен
эжиктин жарыгынан онын жүзин айкап көрдим: менин ичим
ачый берди—бу эрке чырайдыг кугарганы сүрекей болды!
Карузын бербесте, Печорин эжик жаар басты; ол калтырап
турды—слерге оны не деп айдайын? Ол кокырлап айткан
нын чын бүдүргедий деп, мен сананып турдым. Кудай оны
билер, ол бүткени ондый кижиге болгон! Ол эжиктин тутка-
зынан туткалакта, Бэла ыйлап, отурган жеринен тура жүгү-
реле, мойнынан кучактап алды.—Будеригер бе? мен эжик-
тин ары жанына турала, база ыйлай бердим, жок ыйлаган да
эмезим, тегинле—жажыгам!...

Штабс-капитан унчукпай барды.

—Бир де үй кижиге мени онойып качанда сүүбегенине
ачындым деп, чынын айдып турум—деп, азу сагалын сый-
мап айтты.

—Олордын ырызы узак болды ба?—деп сурадым.

—Печоринди көргөн лө күннен бейин, жаантайын оны тү-
женип, онон өскө бир де эр кижиге онойып сагыжы жетпе-
ген деп, Бэла бойы биске кийининде айткан. Олор чын ырыс-
ту болдылар!

—Кандый кунукчыл эди!—деп, мен тудунып болбой ай-
дып ийдим. Керектин учу коомой болор деп, менин иже-
геним тегин болды!—Ол мында, шибееде, деп адазы канай-
да билбеген?—деп куучынга улай мен сурадым.

—Ол базанын мындагызын сезип турган ошкош эди.
Бир кезек өй өткөн кийининде адазы өлтүрткен деп угул-
ган. Ол керек мындый болгон...

Куучынын угарга мен база ла белетенип алдым.

—Менин сагыжымла болзо, мынайда айдар керек: атты
Азамат адазынын жөбиле урдаган деп Казбич бодогон. Аул-
дан бир уч беристе жерде оны сакып алган; карыган өбөгөн
кызын тегин жерге бедиреп чөкөгөн кийининде жанып келе-
еткен; онын үйдечилери кийининде артып калган,—бозом
энир болгон—ол санааркап калган келееткен, кенетийин
Казбич, киске чилеп аралдаг чыга коноло, аттын үстине
кийининен чыгара калып, кижини бычактап, жерге түжүр-
ген, онын кийининде оны көргөнү ле ол; кезик үйдечилер
оны көргөн дө, сүрүжип барала, жедижип болбодылар.

—Ол адынын ордына атту болуп, очин алды, — деп,
коштой отурган кижинин шүүлтезин билерге айттым.

—Ондый, олоордыйла болзо, ондо буруу жок.—деп, штабс-
капитан айтты.

—Орус кижги кандыйла укту албатынын ортозына жүрөрдө, олордын кылык-жагына эптежип жүрөтөни мени сүрекей кайкатты. Сагыштын ондый болгонуна та жамандайган, та мактайган, — бойым да билбейдим. Же сагыштын ондый болгону онын сүрекей курчын көргүзөт, кандыйла жерде жаман кылык кыйалта жок болгодыйын эмесе оны жоголтып болбогодыйын көрзө, оны бурулабайган жарт чындык шүүлтөлүзүн көргүзөт.

Куучун ортозында чай ичилип калды; туку качан жегип койгон аттар кардын үстүндө калтыражып турдылар; күнбадышта өчөмүк ай, ырттык көжөгөдий, кара булуттардын кийинине жажынарга турганы көрүнүп турды. Бис саклядаг чыктыбыс. Жорыкчынын айтканындай болбой, күн айазала, эртеги тура салкын жок болор деп билдирди; баштарында мөңкү карлу каскак тууларды ла карануй теңерини күнчыгыштын куу жаркыны жарыдарда, жинжи чилеп, чүмделип тизилген жылдыстар ээчий-теечий жылыгылап турды. Он январда ла сол январда кунукчыл, кижинин сагыжы карануйлагадай капчалдар жатты, коштой турган таштардын жиктериле боро туман, күннен коркуп турган чылап, капчалга жажынып турды.

Жерде де, теңериде де кижинин жүреги, мүргүүл тужында чылап, тым болды; каа-жаа күнчыгыштан соок жыбар келип, аттардын кырутып калган жалдарын желбиреди турды. — Бис конгон жерибистен кыймыктадыбыс; бистин абраларыбыска жеккен беш арык ат мыйрык-тейрик жолло Гуд-Горага чыгып барааттылар; бис кийининен жойу келееткенибис, аттар күчи чыгып турганда, абра ойто тескерилебезин деп, колесонун алдына таштар салып турдыбыс; көс канча ла кирези жеткенче жол көрүнөт, булуттардын ортозында жоголып турганынан улам, жол теңериге чыккан кеберлү болды, Гуд-Горанын бажын бүркөгөн булут, жем кетеген мөркүт чилеп, эңирден ала көрүнүп турды; тамандарыбыстын алдында кар кыярап турды; бийиктеген ле сайын кей сүйүп, тынарга уур болды; башка кан шаалып та турган болзо, мен телекейдиг үстүндө бу кире бийик турганымнан улам кандыйда сүүнчилү санаа менин тамырларымла таркап турды, бу тужунда балавын сагыжындык санаалу болгонума мен мойвошпойдым, же, обществодон ырап, ар-бүткенге жууктап келгенибисте, бис арга жоктон балдар боло бердибис: жүрүмнөн эбелгени санаадан айрылып, кижинин сыны женилип, санаазы ару боло берет. Ээн турган тууларла мен чилеп базап жүргөн кижги, олордын кайкамчыкту кеберин көрүл, капчалда жайылган ару кейле тынган улус бастыра

менин саваамды, онын кеберин сөслө айдарга тургачымды ондоор. Бис Гуд-Горанын бажына чыгала, туруп кайра көрдибис: соок боро булуттын ээви шуурган болорын көргүзип туру; же кунчыгышта мөнүндий айас болордо, бис, мен ле штабс-капитан, шуурган керегинде ундуп салдыбыс. Ээ, штабс-капитан да ундуп койгон: ар-бүткеннин улу ла кеен болгоны тегин улустын жүрегинде бистийинен, жартаза, сөслө айдып, чаазынга бичип жүргендерден жүс катан күчтү болот.

— Менин санаамда, слер ар-бүткеннин бу кеен картиналарына үренип калганаар ошкош?— деп мен сурадым.

— Чын, октордын да сыгырыжына үренип каларын, жартап айтса, жүректин де тынгыда согулганын жажырарга үренип.

— Менин укканымла болзо овдый эмес, азыйда жуулашкандардын кезигине мындый музыка күүндерине жарайт.

— Овдый да болордон магат жок, чындап та болзо, жүрек тын согулып турган учун жарамыкту болуп жат. Көрүгөр — деп айдала, кунчыгыш жаар сабарыла улап көргүсти: Кандый кайкамчылу жер!

Чындап та, мындый жараш жерди мынан өскө жерден көрөргө келижер, та жок. Бистин алдыбыста, эки мөнүн учук чылап, Арагва ла база бир суучак жолдоп аккан Койшаурский бүк жатты; чанкыр өндү туман эртен турагы куннин жаркынынан качып, коштой каскактарга ууланып турды; он жанында ла сол жанында баштарында карлу, жыраала бүркелип алган туулардын сыдары бирүзи бирүзинен бийик турдылар; ыраакта овдый ок туулар, бир эки де кайа-таш түней болгон болзо,— бастыра бар кар кандый кыскалым өндү жарып, кандый сүүмчилу болгонуван улам, бу жерде жажына журтаарга артып калгадый болды; бүрүнкүй туунын ары жанынан күн көрүнип келген, овдый тууны эбиреде турган булуттардан үренген ле көс аайлагадый болгон; күнди күрелей турган кызыл булутты менин нөкөрим сүрекей аярып көрди. „Шуурган болор деп, мен слерге айттым ине, мендеер керек, онон башка бис шуурганга Крестовый тууда ла бастырамыс — деп айдала,— жортыгар!— деп, ямщиктерге кыйгырды.

Абранын тегеликтеринин алдына тайкылбазын деп кын-жыдан буулайла, аттардын тискиндеринен бек тудуп, кырдан туштибис; он жанында жылым кайа таш турды, сол жанында каскак болды, бу каскактын үстинен төмөн көрөрдө, өзөктө жаткан осетиндердин журттары карлагаштын

уйазынды көрүндү; эки абра тушташа өдүп болбос жолло жылда бир он катап карагуй түндө абрадан түшпөй жоруктап жүргөн кижини керегинде сананарымда, жүрегим барт этти. Бистин увачыларыбыстын бирүзи ярославский орус кижини, экинчиси осетин: осетин атты жедегинен тудуп, коштогон аттарды ажындыра чечип, чеберлеп түжүрдү,—бистин эш неме эзбес орузыбыс абранын бажынан да түшпеди! Сен менин жаным чемоданымда да болуп чеберленген болзун, капчалдын түбине чемоданнын кийининен түжер күүним жок деп, мен ого айдарымда, ол меге айтты: „Ээ, барив! Кудай берзе, олордон до коомой жетпезибис: бис баштапкы катап жүргөн эмезис“,—онын айтканы чын болды: бис жедеп жерге жетпес те аргалу болгоныбыс, же ондый да болзо, жеде бердибис, бастыра улустар ондый шүүлтелү болгон болзо, бистин жүрүм учун шақырап турганыбыс темей неме болгоньва бүдөр өдилер...

— Слер Бэланын историязынын учун угар күүнигер бар эмеш пе?—Же мен повесть бичип турган эмезим, жорук жүргөнимди бичип турум: онын учун качан штабс-капитан бойы куучынды баштабагача, куучындазын деп албадаар аргам жок. Эмеш сакып алыгар, ол эмезе, күүнигер бар болзо, бир эки стравицаны өткүрүп ийигер, же мен слерге онойып өдерге жөл бербей турум, ненин учун дезе, Крестовый Кырды ашканы (оны ученый Гамба¹⁾ Le Mont St-Christophe²⁾ деп адайт) слердин жылбиркегенеерге учурлу неме. Онойдордо, бис Гуд-Горадан, Чертова-Долинага түжүп баратыбыс... Адаган ады да романтический! Кижини жетпес таштардын ортозында чугулчы жер эезинин уйазы көрүнөт деп туругар ба?—Же ондый эмес; Чортовый Долиनावын ады „чорт“ (көрмөс) деген сөстөн бүткөн эмес, „черта“(чийу) деген сөстөн бүткөн, бир тушта Грузиянын границазы мынан башталган. Бу ак карла күртөлип калган бүк бистин төрөлибистин Саратов, Тамбов оной до өскө жүрөккө жуук жерлериндий болды.

— Бу Крестовый—деп, бис Чертова Долинага түжүп келерибисте, карла бүркөлгөн межелик жаар көргүзүп, штабс-капитан айтты; межеликтин бажында таштан өткөн кара крест турды, онын жанымча билдирер-билдирбес жол өдүп

1) Гамба Жак-Франсуа (1763—1833)—французский жорукчы, Кавказга жоруктаганынын амадузы—французский промышленниктерде садьярга жонгы жол ачары болгон. Мынайып жоруктаганынын кийининде Гамба (1824) „Түштүк Россияга жоруктаганым“ деп кыта бичип чыгарган.

2) Le Mont St-Christophe—агару Христофордын туузы.

бараатты; эбирү жолды күрт алганда, ол жолло баратан, бистин кош тарткан улузыбыс кар көчкөлөнүп түшпеген деп айдышкан, бойлоры атгарды чеберлеп, бисти эбирү жолло-апардылар. Бурулчыкта биске беш кирези осетиндер жолукты; бурулчыктаң өдөргө биске болужып, абранын колесолорынан тудуп, бистин абраларыбысты өткүрдилер. Жол жеткерлү болгону чын: он жанынча бистин үстибисте бир ле кичивек салкын соксо өзөккө түшкөдүй каскактык кар энчейип турды; чичке жолдын кезик жерлеринде кар болды, аттардын буттары карга бадалып, кезик жерлерде күннин чогына кайылып, тош болуп калган жолло бис бойыбыс та жүккө арайдан барааттыбыс: аттар тайкылып жыгылып турдылар;—сол жанында терен жуукала кезик аразында тоштын алдына жанынып, кезик жерде көбүктелип, таштар ажыра аккан суу болды. Эки часка эки беристеден өдүп, бис эки частын туркунуна Крестовый Тууны айланып келгедий аргалу болдыбыс! Бис онойып бараатканча, булуттар жабызап, мөндүр ле кар жаап келди; салкын капчалдын ичиле куулеп, Соловей Разбойник чилеп сыгырып турды, күнчыгыштан койу туман буруксып келеле, таш крестти бүркөп ийди... Бу таш крестти Петр I Кавказла жүрөлө тургускан деп, албатынын ортозында куучындар бар, же Петр Дагестанда ла болгон, крестте десе жаан букваларла г. Ермоловтин приказыла 1824 жылда тургускан деп бичилген. Крестте онойып бичилген де болзо, же албатыдагы куучын өлбек жайылган. Ондый бичиген бичиктерге бис бүдөргө темиктегенибис, онын учун та кажызына бүдетен, билер де зайын жок.

Тожондолгон таштарла, көбү карла ставция Кобиге жердеге беш беристе кирези жер арткаң. Аттардын күчиде чыккан, бойыбыс та соокко тоңдыбыс; шуурган бистин түндүк талада чылап жүрөккө жуук болуп, тамла тынып турды; же онын куулегени бистин жердегизинен кувукчыл болды. „Сен де ороонунан сүрдүрүп, бойыннын жайым, телкем чөлдөрдинди санап, ыйлап турун — деп мен санандым.—Чөлдөрдө сеге соок канаттарынды жайа тударга жер жеткил, мында сеге темир решётканын кийининде отурган канкерде чилеп, тапчы да, тынарга кей де жетпейт“.

— Керек коомой! айландыра көрзөгөр, кар ла туманнан өскө бир де неме көрүнбейт,— деп, штабс-капитан өрмөктөндү.—Ажарыбай ла калзан, капчалдын түбине түжерич, ол эмесе бир жырыкка кептелерин, ондо, өзөк ичинде, Байдара деп суу жаананы сүрекей болбой кайсын, кечип те болбос

болорыбыс. Бу Азия мениң кўўниме тийген! улузы да болзо, суулары да болзо—бир де бўдўмчизи жок! —Уначылар айы-бажы жок арбангылап та турган болзо, аттар бышкырып, камчылагавынан да коркубай, турган јеринен кыймыктангылабай турдылар. „Ваше благородие, бис бўгүн Қобиге једип болбозыбыс; сол јаны јаар буруурга јараар ба?—деп, уначылардың бирўзи айтты. „Туку ол каскакта не де карарып туры,—ондо саклялар турган ошкош: кўн коомойтыганда јорыкчы улус ондо тўшкилейт, аракы аларга акча берзегер, олар баштаарыбыс дежет“,—деп, бир осетинди кўстўп айтты.

— Билерим, карындаш, сен јокко до билерим!—деп штабс-капитан айтты,—бу кулугурлар билер! аракы ла аларга не ле шылтак бедирегилеп турар.

— Мениң санаамла болзо, олар јогынанг биске ононг до коомой болор әди,— деп, мен айттым.

— Онызы чын болбой кайсын,—деп кўўн-кўч жок айтты,—бу кўдўчилер јўректи јиген! олар јогына јол табар арга бисте жок чылап, астам алар јерди сезип тургандар ине.

Бис сол јаны јаар буруйла, јолой кўп шакпыражып, јўк ле арайдан конор јерге једип келдибис. Айландыра ташла туткан чедендў, јалбак болчок таштардан салган эки сакля турды. Ондо јаткан јыртык-тежик кийимдў улус бисти кўндўлў уткудылар. Шуурганга учураган јорыкчыларды уткугылап турзын деп, оларды башкару азырап, акча тўлўп турганын мен кийининде билгем.—„Керектинг айы јакшы боло берди, слер меге Бэланың историязын учына јетире куучындап беригер, керек онойдоло божобогон болбой“.— деп, мен оттын јанына отурала айттым.

— Слер недең улам ондый деп иженип турыгар?—тазымар кўлўмзиренип, штабс-капитан карузына ойто менен сурады.

— Тегин неме болгон эмес: керек башталарда да сан башка башталган, учы да ондый ок болор учурлу...

— Слер оны билген чилеп айттыгар...

— Мен сўрекей сўўнўп турум.

— Слерге сўўнери јакшы болбой кайсын, мен чынын айдарым, эске ле алынзам, меге кунукчыл боло берет. Бэла сўрекей јакшы кызычак болгон! Мен ого учы јаар сўрекей ўрене бергем, бойымнын кызымдый болгон, ол до мени сўўгев. Менде биле жок деп айдар керек: адамнын ла әнемнинг керегинде 12 јаштан ала бир де суру укпагам, эмегендў болорго мынанг озо кавайдада сагыжыма да кирбеген,—эмди

кижи аларга кандыйда эби жок болуп туру; Бэла меге соот болговнына мен ырысту болгом. Ол биске кожондоп то, лезгинканы да бијелеп туратан болгон... Бијелегенин айдарга, сөс тө жок! Мен мынан 20 жыл озо Москвада, бай улустар жуулжатан жерде болгом, бистин губернский барышняларды көргөм, олордын Бэлага једери жок! ого бир де једери жок!.. Григорий Александрович оны, надагай чылап, кееркедип туратан, эркеледип азыраганына јарангавы да кайкамчылу боло берген; токто күйген колдоры ла јүзи кажайып, эки качарында кан ойноп туратан... Кокырчызы коркушту ок болгон, менле јаантайын кокурлажып туратан... Кудай онын килинчегин таштазын!..

— Адазынын өлүми керегинде айдарыгарда, ол канайтты?

— Ол јаны жерге үренип эштешпегенче, бис јажырып турганыбыс, качан айдарыста, эки ле күн ыйлаган, онын кийининде ундуп салган.

Керектер бир төрт ай кирези айдары жок јакшы болгон. Григорий Александрович андаарга сүйүтөн болгон деп, мен слерге айткам ошкош эдим: оны какай ла элик андаарына ары јавынан ийдип тургандый болгон,—бу өйдө дезе, шибенин де ары јанына барбайтан болды. Онойткон кийининде ол база ла катап санаркай берди деп мен ајарыдым, туранын ичиле колын јуктенип базып јүрер болды; онын кийининде бир де кижиге неме айтпай, танма адарга барган,—кере тужине ле жок болгон, улам сайын баратаны тамла көптөй берген... Бу керекте јакшы жок, деп санандым, олор экүдин ортозыла кара кеске өткөн болор!

Мындый керек менин көзимнин алдында эмди де көрүнип тургандый. Бир катап эртен тура кирип келзем, орыннын үстинде кара торко бешмет кийип алган Бэла отурды. Јүзи кугарып калган, кунукчыл отурганын көрөлө, мен коркый бердим.

— Печорин кайда?—деп, мен сурадым.

— Андап барган—деди.

— Бүгүн барды ба?—деп сураарымда, карузын берерге күч болгон чылап, ол унчукпай отурды.

— Жок, кече барган,—деп, учы-учында үшкүреле, карузын айтты.

— Оныла кандый-кандый јеткер болды эмеш пе?

— Мен кече онын керегинде кере тужуне ле санаркагам,—деп, ыйламырап, карузын берип турды,—көп јеткерлер саваама кирген: бирде оны какай шыркалаган болор деп, ол эмезе кандый бир чечен кырга апарган болор деп

санаама кирет... Бүгүн санангамда, ол мени сүүбей жат ош-кош.

— Чын, көркийим, сен оного коомой немени сананып та тапазын!—Ол бир кезек ыйлайла, бажын өрө көдүрүп, көстин жажын арчыйла, оного ары куучындады:

— Мени сүүбей турган болзо, айылыма жандырып ийери-не ого кем арчамык болуп туру? Мен оны албадап турганым жок. Бу керек мынан ары мындый болор болзо, мен бойым жүре берерим: мен онын кулы эмезим,—мен князь кийинин кызы...

„Бэла, сен мени уксан, ого сенин юбкага жаба көктөп койгон чылап, отуарга жарабас: ол кандый да болзо, жийт киж, андаарын сүүп жат—жүре-жүре једип келер; сен ыйлап сыктаар болзон, сен онын күүнине тийе берерин“—деп, мен оны јөптөп турдым.

— Онызы чын, чын! мен омок болорым—деп карузын айтты. Каткырганча тўнүрия алала, менин жанымда кожондоп, бијелеп турды; је узак болбоды, ол колдорыла јүзин јабала, төжөгине көнкөрө јада берди.

Мен оныла нени эткедий аргалу болгом? Мен качанда үй улустарга јууктабагам, сананып, сананып неле оны соододорын тападым; бир кезекке экилебис унчукпай отурдыбыс... Айдары жок коомой айалга болды.

Учы-учында мен ого мынайда айттым: „Валга¹⁾ барып келер күүнүн бар эмеш пе? Бүгүн јакшы күн!“—Бу керек сентябрь айда болгон. Чындап та айтса изү эмес, јарык, кайкагадый күн болгон; бастыра кырлар, алаканда чылап, иле көрүнип турдылар.—Бис бардыбыс, шибеенин валына унчукпай ары-бери басып жүргенибис; ол јоннын устине отуарда, мен оныла коштой отура тўштим. Мен кандыйда нявка чылап, оны ээчип кийинивен жүгүргенимди, санаварга да каткымчылу.

Бистин шибее бийик јерде турган, онын учун валдан көрөргө јараш јер болгон: бир жанымда бир канча балкалар²⁾ казып койгон јаан јалан јатты, јаланнын учынан туунын артына јетире агаштар өзүп барган турды; каа-јаа аулдардын ыжы чөйилеп турды, уўрлү мал јурди;—бир жанымда тайыс суучак агып бараатты, ого күрелей оогош јыраалар ташту төндөрдү бўркеп турды, ол төндөр учында Кавказ кырларынын сындарыла биригип барды. Бис басты-

¹⁾ Вал—шибееви айландыра казып, тобырагын чогуш койгон јер.

²⁾ Балка—јуука (Дермонтовтын темдектегени).

оннын¹⁾ толыгында отуларыбыста, биске эки жанындагы немелер иле көрүнип турган. Мен көрүп отурзам, агаш аразынан боро атту кем де чыгала, биске тамла жууктап келе-ле, бистен бир жүс ле кулаш кире ыраак жерге суунын ол жанында токтойло, жуулгек кижичилеп, адын жескиндирип турды. Кандый кулгас болотон!.. „Көрзөн, Бэла, сенин көстөрүн жият, бу кандый джигит, кемди соододорго келген?“ деп, мен айттым.

Ол ажарып көрөлө: „Ол Казбич!“—деп кайгырып ийди.

— Эх, карачы-шокчылды сени! бисти электеерге келген бе? — Ажыктап көрзөм, чындап та Казбич эмгир: ол ло буржукүй чырайы, жырык кеби, јунунбай ла жүрген бойы.— „Мвиин жүрген ады адамнын“,—деп менин колымнан тын тудунып, Бэла айтгы; бойы жалбырак чылап тыркырап, көстөри суркурап турды.— „Андый ба!—карачы-шокчылдын каны сенин де жүрегинде токтобой турган эмтир!“—деп, мен — савандым.

— Бейин кел—деп, мен часовойды кычырдым:—мылтыгын шиндеп көрөлө, ол атту күлүкти адып ийзен, бир салковый мөңүн акча берерим.— „Уктым, ваше высокоблагородие, је ол жаныс жерде турбайт“...— „Жаныс жерге турзын деп жакар!“—деп, мен каткырып айттым. — „Эй, кулугур! эмеш сакызан, не ийиктелезин?“—деп, колын жагып, часовой кыйгырарда, Казбич чын токтой түжеле тындады: ол, байла, оныла чын куучындажар деп бодогон болор,—кайдан онойдо болзын!... Менин солдадым мылтыгын шыкады... күч ле эткен!... је, жастыра барды,—тарыга от алыжарда ла Казбич тапчыланып ийерде, ат туура калып ийди. Ол узениге туруп, бойынын тилиле нени де кыйгырала, камчызыла кезедип, ары ла болгонун көрүп калдыбыс.

— Бу сенде уят та јок!—деп, мен часовойго айттым.

— Ваше высокоблагородие! ол өлөргө барган, олор ондый каргышту албаты, тургуза өлтүрип болбозын,—деп карузын берди.

Он беш минут өткөн кийининде, андап барган Печорин једип келди; Бэла онын мойынынан кучактап, узак јоруктап жүрген учун бир де комудабай, бир де чугулдабады... Мен де ого чугулданганым коркушту болгон. „Уксаарда, бу жаныла Казбич суунын ол жанында болгон, бис оны атканыбыс: слер де ого учурап барардан мага јок ине — деп, мен айттым. „Тууларда јаткан албаты өштөнкөй: слер Аза-

¹⁾ Бастион—коруланар шибее

матка болушканыгарды ол сеспей туру деп пе? Ол бүгүн Бэланы таныган деп мен маргыжарым да. Бир жыл мынан ызо Бэла ого сүрекей жараган деп, мен јарт билерим,—оның керегинде Казбич меге бойы да айткан,— јаан калым жууп аларына иженген болзо, кудалаардан да айабас эди...“Печорин санаркай берди:— „Чеберлевер керек... Бэла, сен бүгүнгү күннең ала шыбеенин валына барар учурын јок“—деди.

Эгирде мен Печоринле узаак куучындашкам: ол көркий кызычакка кылык-јанын кубултканына мен де чугулданып турдым; ого үзеери јарым түшке јетире анда јүрер, јүреги ого соок боло берген, эркеледип те турганы ас, онон улам Бэла кугарып, чырайы чыгын, јаан көстөри өчөмк боло берген. Кезикте: „Не керегинде үшкүрдин, Бэла? не кунукчыл?“—деп сураганда— „Јок“—деер— „Кандый бир курсак јиир күүнин келип туру ба?“— „Јок“— „Сен төрөөндөринди савап эригип турун ба?“— „Менде төрөөндөр јок“. Кезикте „эйе“ ле „јок“ деген сөстөрдөн өскө сөс онон угуп болбозын.

Бу керектин зайынча мен ого айдарымда: „Уксагар, Максим Максимыч, мениң кылык-јаным ондый: мени та ада-јаштан ала онойдо үреткен, та кудай ондый эдип јайаган, билбесим, өскө улустың ырысту болорына буудак болуп турадым, је мен бойым да олордон ырысту эмезимди билерим,“—деп карузын берди. Је бу соот ологго коомой—је ондый болуп турганда канайдар. Мен јият тужында, ада-земнин колынан ла чыккан кийининде, не ле немеле айдары јок тузалангам, учу-учында акчага садып алгадый соот менин күүниме тийген. Онын кийининде мен бай улустың ортозында јүргөм, кыска өйгө ол общество до менин күүниме тийген; мен светский јараш кыстарды да сүүгөм, олар до мени сүүген,—је олардын сүүгени менин эди-каныма тийип, менин бойымды сүүгениме ле саваа-шүүлтеме арчамык болуп, јүрегим ээн артып, сооп калган... Мен бичик те кычырып, үредүни де кичееп үренгем—үредү де күүниме тийген; ырыс та, мак та үредүден камааны јок болгоч, менин учун десе, канча ла кирези карануй, бир де неме билбес улус—ырысту, мак десе—ол учурал мөр, мөр аларга эпчил ле болор керек деп, мен көргөм. Онын кийининде меге кунукчыл боло берди... Узак өй өтпөди, мени Кавказка ийдилер: бу менин јүрүмимдин өң ле ырысту өйи. Чечендердин окторынын алдында јүрүп кунуклазым деп иженгеним—темей болды: бир айдын бажында октордын күүлеп турганына мен айдары јок үрөм бердим,

учун жүрген томонокторды октордог көп ажарыйтам, — меге озогызынаг артык эрикчил боло берди, ненин учун десе, менин калганчы катап иженгеним жылыды. Качан мен Беланы бойымнын турамнын ичинде көрөрүмде, тиземе отургызып, онын кара чачтарын окшоорымда, мен, тenek, оны килемкей салым берген ангел деп бодогом... Мен база ла жастырдым: кийик баланын сүүгени көрүмжилү барыянын сүүгенинен жакшызы да көп жок; бирүзинин неме билбеси ле жүрегинин бүдүмчилү болгоны ла экинчизинин чүмеркеги онойдо ок күүнге тийет. Слер бирлерге турган болзогор, оны мен эмди де сүүп турум, тоолу ырысту минуттар учун мен ого күндүлү, же оныла кожо эмди де кунугып турум... мен та тenek, та кара санаалу, билбезим; же меге, айса болзо, онон до артык килегедий болуп турганы чын: мени светский общество үреген, санаашуултем амыр жок, жүрегим менин тойорын билбес, меге не де болзо ас, кородоговыма, соотко үренген чилеп, мен база түрген үрене бердим, менин жүрүмим күнүн күнге ээн болуп жат; менде эмди бир ле эп артты: жорыктап жүрерим. Келишкедий ле болзо, жүре берерим, — же Европа жаар эмес, кудай оны кедери этсин! — Америкага, Аравияга, Индияга барарым, — айса болзо, жорык жүреле, кажы бир жерде өлүп каларым! Жаман жолдорло, жотконду күндерде калганчы катап жорыктагавым бачым божобос деп мен иженим турум. — Печорин онойдо узак куучындаганы менин санаамда артып калган, ненин учун десе, мен мындый куучынды 25 жашту кижидег баштапкы ла катап уккам, кудай болушса, калгавчы катап болзын... Кандый кайкамчылу неме! Слер столицада бу жуукта болдыгар ошкош: ондогы жийт улустар ончолоры ондый ба? слер меге айдып беригер, — деп, штабс-капитан менен сураты.

Ондый ок куучынды айдып турган улустар көп; чын да айдып турган улус бар болбой кайсын; ондый да болзо, бийик обществонын кийген кийиминин чүмдери жабыс обществонын журт албатызына једип, озор јетире кийип турган чылап, кезик улустар чын да кунугып турган болзо, түбекке бодол, жажырып койорына албадангылайт — деп мен карузын бердим. — Бу куучыннын аайын штабс-капитан билбей, бажын јайкап күлүмзиренди.

— Кууугарын, байла, французтар экелген болбой кайсын?

— Јок, англичандар.

—Ээ, ондый эмтир ине!..олор кажы ӱйдӱн бери аракызак улус болгон!—деп, айтты.

Байрон сӱреен аракызак кижип болгон деп айткан московский барыяны эске алындым—чынын айтса, штабс-капитанын айтканын аяруга албагадый да болгон: телекей устинде бастыра жеткерлер аракыдан болуп жат деп, оны ичпей чеберленип, ол бойын бӱдӱмчилеп туратан.

Ол бойыннын куучынын оног ары мынайда баштады:

—Казбич база катап келбеди. Ол тегиндӱ келип јӱрген эмес, кандый бир коомой керек кылынарга јӱри деген сагышты невин де учун санаамнаг сыранай чыгарып болбодым.

Бир катап Печорин мени какай андап барарга кычырды; мен узак мойножоп турдым: какай андаары меге не солын неме ол! Ондый да болзо, ол мени андаарга кожо апарды. Беш кирези солдатты алала, бис јер јарыгалакта атана бердис. Он часка јетире агаштын ла камыштын ортозынча јурдибис,—какай јок болды. „Эй, незин нетериир, кайра бурулактар—деп, мен айттым.—Бугӱн ырызы јок кӱн болгон эмтир!“ Григорий Александрович изуни де ајарыбай, арыганын да эзебей, алу јок јанарга кууни јок болды...Ол ондый кижип болгон: неви ле сананза, бӱдӱрбегенче токтобос; баладан ала оны энези амтажыткан болор... Каргышту какайды тал тӱште ле таап алдыбыс:—куп! куп!—эдерде, мында болбогон до чылап, камыш аразына јуре берди... ондый ырызы јок кӱн болгон!.. Бир кичивек амырайла, айылыбысты кӱстӱп, јурӱп ийдис.

Бис аттын тискиндерия бош салып, бир де эрмектешпей, шибеден ыраак јок келееттибис; шибееи бистен оок јыраа ла бӱктӱп турды—кенетийин мылтык атканы угулды... Бис удур кӱрӱштис: јаныс немеге серенгенибис кайкамчылу болды...Мылтык аткан јер јаар ман бажында бараадала—кӱрзӱбис: валда жуулган солдаттар јалан јаар колын уулап, неви де кӱргӱскилеп тургулады, јаланда ээрдин кажына ак неме артынып алган атту кижип барып јатты.—Григорий Александрович чеченнен де коомой эмес чынгырып ийеле, мылтыгын колго алып—оноор чабарда, мен оны ээчий бардым.

Бистин ырызыбыска, ырызы јок андаш болгон учун, бистин аттарыбыстын кӱчтери чыкпаган: оло ээрден чучулып чыккадый мантап, кезек ле ӱйгӱ атту кижиге тамла жууктап бараттыбыс...Учы-учында мен Казбичти танып ийдим, јанысла ээринин кажында не болгонун таныбадым. Мен Печоринге једжиб келеле—„Ол Казбич!“—деп кый-

гырдым...Ол мен жаар көрөлө, бажын кекип, адын камчылап ийди.

Учы-учында бис Казбичтен мылтыктын огы жеткедий жерде болдыбыс; Казбичтин ады та арыганынан, та бистин аттардан коомой болгонынан, ол канча ла кирези албаданада, ады ичкерилебей турды. Байла, бойынын Каракөзюв бу ойдо эске алынган болор—деп мен санангам...

База ла көрзөм...Печорин мылтыгын шаап, ат үстинен адарга жепсенип алтыр...„Атпагар! ок-тарыны чеберлегер, бис ого түнейле једижерибис.—деп мен кыйгырдым.—Эх, бу јиттер! кереги ле јок јерге јүрексиреп турадылар...Је мылтыктаг табыш чыкты, аттын кийин будын сый атты, изү тарыйында ат он алтам кире ичкериледи, онын кийининде бүдүрилеле, тизелерине келип түшти. Казбич тура јүгүрерде, онын колында чадрала бажын ороп койгон уй кижн болгонун јарт көрдибис...Ол Бэла болгон...ээ бараксан Бэла!—Казбич бойынын тилиле нени де кыйгырала, бычагын Бэланы бычактаарга талайып ийди...Сакыйган неме јок болгон: мен база адып ийгем; менин аткан огым онын ийинине тийген ошкош, ненин учун десе, ол талайган колын кенетийин түжүрүп ийген.. Тарынын ыжы таркай берерде көрзөбис: јерде шыркалу ат јатты, онын јанында Бэла; Казбич мылтыгын таштап ийеле, киске чилеп, јыраанын аразыла барып, каскак таш өрө кармаданып чыгып бараатты; мен оны таштан түжүре адар күүвим бар болгон, је белен адым тары јок болгон! Бис аттарыбыстан түжүп, Бэлага келдис. Көркий кыймыктавбай јатты, шырказынан кан бир де эмеш токтобой, кара суучак чылап, агып јатты... Казбичтин кара сагыштузын айдарга да болбос: бир аай јүрегине бычактаган болзо кайдар, јенил болор эди, ол десе белине бычактаган... шокчыл-карачылардын жагы ондый!—Бэланын санаазы энделе берген болды. Бис чадраны јыртып, шыркалу јерин тыгыда танып салдыбыс; Печорин онын соок эриндерин темей окшоп турды—не де неме оны ондондырар аргазы јок болгон.

Печорин адына минип алды, мен Бэланы јерден јук арайдан көдүреле, эрине отургузып бердим. Печорин оны кабыра кучактанып алды; бис ойто јүрүп ийдибис. Бир канча минут унчукпай бараадала Печорин айтты: „Максим Максимыч, бис оны мындый јорыкла тирүге јетирип болбойбыс.“—„Онызы чын“—деп, мен айттым, онын кийининде сыр манла бардыбыс.—Шибеенин өткүжинин јанында бистн көп улус уткудылар; шыркалу кижини чеберлеп Печо-

риннин айылына экелеле, эмчиге элчи ийдибис. Ол эзирик те болзо келеле, шырказын көрүп, бир күннег өтпөй, өлбөдөп айтты, онын айтканы жастыра болды...

Мен бойым бойымды билинбей, штабс-капитаннын колынан тудуп,—жакшы болды ба?—деп сурадым.

—Жок, ондонбогон, эмчинин жастырганы не дезе, ол өлбөй эки күн ажыра жаткан—деди.

—Казбич оны канайда урдап алганын, меге жартап айдып беригер.

—Керек мындый болгон: Печорин айткан да болзо, Бэла шибееден чыгып, суу жаар барган. Сүреен изү болгон, ол буттарын сууга түжүрүп алган отурган. Казбич өнгөлөп келеле—тудуп алала, оозын жаба тудуп, жыраалардын ортозы жаар апарган, ондо адына минип, кача берген! Ол ондодо жок кыйгырып ийген, часовойлор аткан да болзо, жастыра аткандар, бу өйдө бис учуражып једип келгенибис.

—Казбич оны не керектү урдап аларга сананган?

—Бу черкестер ады-чуузы чыккан уурчыалбаты: коомой жаткан немени урдабаганча энчикпейдилер: кезик неме керек жок то болзо, түнейле урдап аладылар...бу јанынан оларды јамандабас та керек! Ого үзеери узактан бейин Бэла ого сүрекеј јараган.

—Бэла јада калды ба?

—Јада калган, ол сүрекеј кыйналып өлгөн, бис те оныла кожо сүреен кыйналганыбыс. Энирде, он час кирезинде, ол ондонып келген, бис орыннын јанында отурганис, көзүн ачкан ла бойынча Печоринди кычырган.—„Мен мында, сенин јанында, менин джанечкам (бистийиле болзо, өркем)“—деп колынан тудуп, карузын берди.—„Мен өлөрим!—деди.—.Эмчи сени кыйалта јок эмдеп аларым деп айткан“ деп, бис оны ижендирип турдыбыс!—ол бажын јайкап, стене јаар бурулып јада берди: онын өлөр күүви јок болгон!..

Түнде ол улаарып турды; бажы изип, бастыра бойы кезикте калтырап жаткан, адазы, карындажы керегинде колбозы јок куучындар айдып, айылына јанар күүви бар болгон. Ол Печорин керегинде база нени де айдып, оны јүзүн-јүүр эрке аттарла адап, бойыннын джанечканды (эркенди) сүүбей барган деп кородоп турды...

Печорин бажын онын колына энейтип, унчукпай угуп отурды; је бу өйдө мен онын кирбиктеринде көстин јажы билдиргенин көрбөдүм: ол та чын ыйлап болбойтон, та албаданып тудунып турган—онызын билбезим; је менииле

болзо, мен мынан коронду килегедий неме качан да көр-
бөгөм.

Таг атканыла Бэлавын улаарары токтой берди; бир час кирези кугарып калган, күчи жок, тынып та турганын бачым билип болбогодый кыймыктанбай жатты; онын кийининде сагыжы эмеш жарык болуп келерде, ол эрмектеве берди, же, не керегинде эрмектенип турганын билерагер бе?.. Олүп ле жаткан кижиниң санаазына ондый неме эбелер!...Христиан жаңду эмезим деп, ол жерде, жандаган жаңы башка болгоньван, онын тыны Григорий Александровичтин тыныла тушташпас деп, онын тынынын нөкөри өскө үй кижиге болор деп, айдып кородоп турды. Мен оны өлөр алдында крестеер керек деп санандым, мен ого бу шүүлтеми айттым; ол мени аяктап, эрмек айдарга барынбай узак жатты; өнеден тууларда жандаган жанымла өлөрүм деп карузына айтты.—Овойдо бир түш өттү. Онын жансы түшке куулганы коркушту! Куу жаактары жыпшыйып, көстөри жаанал—эриндери оттый болды. Өзөгүнде кызу темир жаткандый изүни сезип турды.

Экинчи түн келди; көс тө жумбай, онын төжөгүнен ырабай турдыбыс. Ол сүреен кыйналып турды, оорусу токтой ло бергенде, мен жакшы болдым, барып уйукта деп Григорий Александровичке айдып, бойы колдорунан божотпой окшоп турды.—Таг алдында өлүмин сезип, ары-бери анданып, чакпылаварда, таңышкыны чечилип, каны ага берди.—Шырказын ойто тагып ийерде, бир минутка токунап, оны Печорин окшозын деп сурады. Печорин онын орынынын жаньна тизеленип турала жастыктан бажын көдүрип, соой берген эриндерине бойынын эриндерин жаба тутты; Бэла калтыражып турган колдорыла онын мойнынан тын кучактап, бу окшогоньла кожо ого бойынын тынын берерге тургандый болды... Жок, онын өлгөни жакшы болды! Григорий Александрович оны таштап ийген болзо, оныла не болор эди? Качан да болзо, ол Бэлавын таштап ийер эди..

Эртеңгизинде түштен кедери эмчи оны жүзүн-жүүр эмдеериле канайда кыйнабады, же бистиге Бэла жобош, унчукпас, уккур болды. „Слер Бэла өлөр деп айтпай кайтыгар, незин бойыгардын жүзүн-жүкпүр эмдерерди жууп туругар?“—деп мен эмчиге айттым.—„Максим Максимович, кандый да болзо, санаам амыр болор.“ Э-э, жакшынды жетирип турган өмтирин!

Тал түш өткөн кийининде Бэла суузап, карамтыгып турды. Бис көзнөктөрдү ачып ийдибис—тышкары турадазынан

изу болды: орынның жанына тошту аяк та тургустыс, је бир де арга болбоды. Күчи жетпей карамтыгып турганы—учына једип келгенинин темдеги деп, мен билип, Печоринге айттым. „Суу, суу керек!...“ деп, тѳжѳгинен ѳгдѳйип келе- ле, тунук униле Бѳла айдып турды.

Печорин кенетийин кугара берген, стаканды туткан ла бойынча суудаг уруп, Бѳлага берди. Мен кѳзимди колдорым- ла јаба тудуп алала, молитва кычырып отурдым, кандый молитва эмди саваама да кырбейт... Э-ѳ, ѳрѳкѳн, мен кѳп ѳлүм кѳргѳм, жууда да. Гошпитальда да, је мындый эмес, торт келишпес!.. Јарт айдар керек, менин кордоп турганым мындый: ол ѳлѳр алдын- да менин адымды бир де катап ада- бады; мен оны десе адазы чылап сѳүгем... Је, онын килин- чегия кудай таштазын!.. Чын- дап та айтса: мени ѳлѳр алдын- да адайткан кандый киж- и болгом?..

Сууны ичкен кийининде ого јенил боло берди, ѳч ми- нуттын бажын- да јада калды. Эрдине кѳрвѳш жууктадарда—ѳш веме јок!.. Мен Печоринди баштап, турадан чыгала, бис ѳкѳ шибееинг валына келдибис; бис узаак ѳйгѳ колдорыбыс- ты јуктенип, ары- беря унчукпай базап јурдибис; онын чы- райы неме эзегендий болды, онын учун менин чугулым келди: мен онын ордында болзом, кородогонмван улам ѳлѳр дѳ эдим.—Онын кийининде кѳлѳткѳгѳ келип отурала, чырбагалла кумактын ѳстине вени де чийип отурды. Мен онын сагыжына јенил болзын деп, соододып куучын баштаа- рымда, ол бажын кѳдуреле каткырып ийди... Онын каткы- зынан менин ѳдимнин соогы јайылды... Межик ѳдер киж- и жалдаарга јуре бердим.

Бу керекти мен кѳп сабазында соодогон ло айас алын- дым деп, чынын айдадым. Менде кезинти тармалама¹⁾ бар болгон, оныла межиктин тыштын кадап, Григорий Алексан- дрович ого ок садып берген мѳнѳн учуктарла чѳмдеп сал- дым.

Эртенгизинде бис онын сѳѳгин шибееинг ары јанында, калганчы катап отурган јеринде, суунын јарадында тутты- быс; эмди ол јерде каргана ла эмеен сѳѳк деп агаштар јык- ла ѳзѳп калган. Мен крест тургузып койорго санангам, је ол христианка эмес болгон...

— А Печорин кавайтты?—деп, мен сурадым.

— Печорин узак оорулаган, ол кѳркийдин арыктаганы

1) Тармалама— торко ол эмесе јарымдай торко бѳс.

тын болгон; је ол өйдөн бейин бис Печоринле Бэла керегинде куучын баштабайтаныбыс: ого жаман болорын билип тургамда, не деп баштайтан?—Үч айдын бажында оны е...й полкко ийгендер, ол Грузияга жүре берди. Ол өйдөн бейин бис тушташпадыбыс... Ол Россияга барган деп, кем де айткан деп менин санаама кирет. Же корпустагы приказтарда жок болгон.—Чынын айтса, бистерге солундар сондоп једет.

Солундарды сондогон кийининде угарга коомой неме деп, эске алынган немелерди ойто санаазына алынбаска, учы жок куучын баштады.

Мен онын куучындаганына чаптык та этпедим, укпадым да.

Бир час өткөн кийининде атанар арга бар болды; шуурган токтоп айаз берерде, бис жүрүп ийдибис. Јолой мен Печорин ле Бэла керегинде куучынды база ла баштадым.

— Казбичле не болгони слер билбезигер бе?

— Казбичле не болгони ба? Јартын билбезим... Менин укканым ла болзо, шапсугтардын¹⁾ он флавында кандыйда јалтанбас, бистин окторыбыс жуук өтсө, шоодып мүргүп турар, кызыл бешметтү Казбич бар дежет; ол кандый Казбич, јарты жок!..

Бис Максим Максимовичле Кобиде айрылыштыбыс, мен почтовый аттарла атандым, ол дезе кожо уур болгон учун, менле кожо барар аргасы жок болгон. Бис туштажарыбыс деп иженбегенибис, је ондыйда болзо, тушташтыбыс, куунигер бар болзо, мен куучындап берерим: бу бүткүл история болор... Чынын айдыгар, Максим Максимыч күндүлегедий кижиге болгони чын ба? Слер, кычырачылар, чын деп айтсагар, узун коркушту куучыным учун мен слерден күндүүгерди алганым ол болор.

1) Шапсугтар—Кавказта бир ук албаты.

Редактор Е. МУЛТУЕВА

АН 10159. Подписано к печати
12/VII 50 г. Печатных листов 2,5.
Уч. авт. л. 2,1, уч изд. л. 2,2.
Тираж 2000 экз. Заказ № 773.
Цена 1 р. 10 коп.

г. Горно-Алтайск, типография
облисполкома

Баазы 1 с. 10 акча
Цена 1 р. 10 коп.

М. Ю. Лермонтов
БЭЛА
на алтайском языке